

Fahrudin Novalić

Horvaćanska cesta 156, HR-10110 Zagreb
fnovalic@yahoo.com

Demokracija i globalna kriza

Vanjski uzroci globalne krize

Sažetak

Autor razmatra vanjske uzroke i prevladavanje globalne krize iz 2008. godine. Osnovni vanjski uzroci krize, prema mišljenju kompetentnih i uglednih autora, su: politika niskih kamatnih stopa Američke federalne banke, kriza američkoga hipotekarnog tržišta, neodgovornost američke vlade, pogrešna poslovna politika središnjih banaka, kriza međunarodnoga bankovnog sustava, neravnoteža između tržišta i vladavine prava, mikroekonomske i makroekonomske pogreške, masovna sekuritizacija nelikvidnih sredstava. Te uzroke prožimaju: nedostatno znanje o izlaganju likvidnosti i tržišnim rizicima, loše prosudbe, špekulacije, pomanjkanje učinkovita bankarskoga nadzora. Tržišni fundamentalizam i državni intervencionizam – dva su osnovna prijepora o ulozi tržišta, države i demokracije. Rješenje prijepora između njih je u kooperativnosti i komplementarnosti. Bez recepcije demokracije, principa jednakosti-moći, vladavine prava, istinske odgovornosti, socijalne pravde, globalne pravde, preventivnih i nadzornih mjera, te novoga modela (ruko)vođenja na višoj razini, nema prevladavanja ni sadašnje globalne krize niti pohlepe i korupcije, općenito.

Ključne riječi

demokracija, globalna kriza, moral, nadzor, prospektivna odgovornost, vanjski uzroci globalne krize

Nulla calamitas sola. – Nijedno zlo ne dolazi samo.

»Zasigurno postoje razlozi zašto je veliki slom iz 1929. godine relevantan i za veliku krizu 2008. U oba slučaja vlada je znala što treba učiniti. U oba navrata odbila je to učiniti...«

James Kenneth Galbraith,¹ »Predgovor« (2010:9)

»Vrijeme je da uvidimo kako cijeli problem leži u neravnoteži između tržišta i vladavine prava: ta neravnoteža... stvara velike financijske rente – legalne, nelegalne, ilegalne, pa čak i kriminalne. Savršeno svjesni rizika koji svijetu prijeti zbog anarhičnog tržišta, 'upućeni' čine sve da povećaju svoju dobit, baš kao što se pljačkaši banaka žure pokupiti što više zlata iz sefa, upuštajući se u veliki rizik neposredno prije dolaska policije.«

Jacques Attali,² *Kriza, a poslije?* (2009:13)

1

James Kenneth Galbraith, sin Johna K. Galbraitha i autor »Predgovora« za hrvatsko izdanje knjige svoga oca *Veliki slom 1929.: kako nastaju velike svjetske krize*, američki je ekonomist koji često piše za *mainstream* i liberalne publikacije o ekonomskim temama. Sada je profesor na Lyndon B. Johnson School

of Public Affairs i na Department of Government, University of Texas at Austin (en.wikipedia.org/wiki/James_K._Galbraith).

2

Jacques Attali, profesor, pisac, doktor ekonomskih znanosti i bivši savjetnik francuskog

Okoštale, nacionalne i svjetske strukture moći uvijek su se više orijentirale na otvorenu i prikrivenu upotrebu moći nego na moral, na perfidno nametanje rješenja, prijevaru i ucjenjivanje, koliko i na pregovaranje. Tako su utjecale i na povijest čovječanstva, koja je i povijest proživljavanja kriza. Suvremena je svjetska kultura, izuzimajući časne iznimke, pretjerano ravnodušna i skeptična spram sposobnosti i dužnosti nacionalnih društava da predviđaju vlastitu budućnost, uključujući i turbulencije, kaos, rizik, nesigurnost.

Philip Kotler i John A. Caslione smatraju »da je turbulencija, sa svim posljedicama poput kaosa, rizika i nesigurnosti, danas normalno stanje industrija, tržišta, kompanija« (Kotler i Caslione, 2009:X).³ Takva »normalnost«, koju prate povremena i naizmjenična blagostanja i silazna stanja, može biti znak recesije ili čak duboke planetarne krize. Diskurs o krizi jedna je od konstanti kojom se, ponajviše, zanimaju suvremene društvene znanosti, kulture, ideologije. Od druge polovine 19. stoljeća, posebice od sredine 20. stoljeća, stalno se raspravlja o tri velike krize – krizi kapitalizma, krizi socijalizma i krizi modernosti. Kriznost modernoga svijeta, nakon Velike svjetske krize 1929., svoj je vrhunac dostigla u Prvoj istinskoj globalnoj krizi iz 2008. godine. Nacionalne inačice potonje krize posljedica su unutrašnjih⁴ i vanjskih uzroka.

Aktualna globalna kriza nije samo financijska, nego i moralna, politička, gospodarska, kulturalna – kriza sustava vrijednosti. Svi mitovi napretka u vrijeme takve krize snažno su poljuljani ili upitni. Posebice je uzdrman mit o nužnom i beskrajnem napretku kao ideologiji neracionalne proizvodnje i potrošnje čija su obilježja neobuzdana pohlepa i rasipno obilje. Uzdrman je mit o napretku čiju okosnicu čine tržišni fundamentalizam⁵ i maksimalizacija profita koji proizvode dominaciju moćnih i bogatih. Joseph E. Stiglitz⁶ ističe da liberalizacija – ukidanje vladinih intervencija na financijskom tržištu i tržištu kapitala, te ukidanje trgovačkih prepreka, ima različite oblike.

»Danas čak i MMF priznaje«, kaže Stiglitz, »da je s liberalizacijom otišao predaleko i da je liberalizacija financijskih tržišta i tržišta kapitala pridonijela globalnoj financijskoj krizi 90-ih godina, te da u malim, novonastalim zemljama može izazvati kaos.« (Stiglitz, 2004:79)

John K. Galbraith,⁷ razotkrivajući tajno vladanje i cinizam vladajućih elita, poziva na oprez:

»Kad god su tržišta u nevolji, fraze su iste: 'Gospodarska situacija u biti je zdrava', ili naprosto: 'Temelji su u dobrom stanju'. Tko god čuje te riječi, trebao bi znati da nešto nije u redu.« (Galbraith, 2010:17)

U tekstu koji slijedi, autor razmatra: vanjske uzroke globalne krize, princip jednakosti-moći, prevladavanje globalne krize i daje zaključnu misao.

Vanjski uzroci globalne krize

»Pokretač kapitalizma bio je očigledniji nego ikad: gramzivost. Najbogatiji su osjećali da prijete kriza, pa su profit izvlačili gdje god su mogli.«

Jacques Attali, *Kriza, a poslije?* (2009:37)

Nije nevažna činjenica da su Sjedinjene Američke Države u posljednjih 80 godina, po drugi put, bile epicentar Velike svjetske krize. Prva je nastala 1929., a druga 2007./2008. godine.⁸ James Kenneth Galbraith kaže da se njegov otac, iako pomalo nevoljko, sluteći da neće biti shvaćen ozbiljno, ipak posvetio pitanju hoće li doći do još jednog burzovnog sloma.

»Nitko ne može sumnjati u to«, ističe John K. Galbraith, »da je američki narod i dalje podložan špekulativnom raspoloženju – uvjerenju da poduzetnički naponi mogu biti praćeni neograničenim nagradama u kojima pojedinci mogu uživati. Tržište koje se širi i dalje ima sposobnost osobno bogatstvo pretvoriti u stvarnost. To pak može privlačiti sve veći i veći broj ljudi da se priključe tom tržištu. Spremne su preventivne i nadzorne mjere koje vlada ima na raspolaganju. U rukama odlučne vlasti ne može se sumnjati u učinkovitost tih mjera. Međutim, postoje stotine razloga zbog kojih vlada može odustati od njih.« (Galbraith, James, 2010:9)

To se i obistinilo. Američka vlada, i na upozorenje FBI-a, nije učinila ništa da spriječi kaos hipotekarnih prijevara koje su zahvatile Sjedinjene Američke Države.⁹ Naprotiv, ponašala se 'piromanski'.

predsjednika François Mitterranda. Predsjednik je konzultantskog društva za nove tehnologije i osnivač PlaNet Financea, međunarodne organizacije kojoj je cilj borba protiv siromaštva (Attali, 2009:169).

3

Ne postoji jedan tržišni model. O tome Joseph E. Stiglitz kaže: »Postoje znatnije razlike između japanske inačice tržišnoga sustava s jedne strane, i njemačke, švedske ili američke inačice s druge strane« (Stiglitz, 2004:242).

4

Neki osnovni unutrašnji uzroci krize su profesionalna nesposobnost, kriza (raz)umijevanja i odlučivanja, kriza vođenja, neodgovornost, tajno vladanje i poslovanje, rasipnost, nepostojanje pravovremena i učinkovita nadzora. Autor ovoga rada napisao je opsežan tekst o navedenim unutrašnjim uzrocima globalne krize iz 2008., koji je referirao na simpoziju *Demokracija na prekretnici: sloboda, jednakost, pravdomost*, povodom 150. obljetnice rođenja Johna Deweyja, u organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva, Zagreb, 26.–27. studenoga 2009. Rad će biti objavljen u Zborniku radova.

5

»Tržišni se fundamentalizam može smatrati današnjom ekonomskom paradigmom. Čak i ako se ne primjenjuje u svojem najčistijem obliku potpuno nereguliranog tržišta, on je i dalje ideal na kojem većina zapadnih vlada temelji svoju ekonomsku politiku, a zasigurno je model koji primjenjuju Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka u svojim odnosima s državama svijeta. Njegov utjecaj na globalnu politiku doslovno je nemjerljiv i, kako tvrde mnogi, najvećim dijelom negativan.« (Sim, 2006:106)

6

J. E. Stiglitz, ugledni sveučilišni profesor ekonomije, predsjedatelj Clintonova Vijeća ekonomskih savjetnika, do 2000. glavni ekonomist Svjetske banke, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2001., odnos vlade i tržišta smatra komplementarnim odnosom u kojem su vlada i tržište partneri, iako tržište ima ključnu važnost za gospodarstvo (Stiglitz, 2004).

7

John K. Galbraith (1908.–2006.), profesor političke ekonomije na Sveučilištu Harvard u

Cambridgeu, jedan od najpoznatijih i najuspješnijih teoretičara građanske političke ekonomije u drugoj polovici XX. stoljeća, te najistaknutiji američki ekonomist. Služio je administraciji F. D. Roosevelta, H. S. Trumana, J. F. Kennedyja i L. B. Johnsona. Bio je keynesijanac i institucionalist po vokaciji (Galbraith, John, 2010:177).

8

Važne pouke iz prethodnih velikih financijskih i gospodarskih kriza se moraju imati na umu kad se govori o uzrocima, posljedicama i prevladavanju aktualne globalne krize. I tada su prskali špekulativni mjehuri vezani za vrijednosnice i valute, propadale banke, kompanije. Razmatrajući uzroke krize nastale 1929. godine, John K. Galbraith konstatira da je mnogo toga u ekonomiji bilo pogrešno postavljeno. Zaključuje da je s nadolazećom krizom pet konkretnih slabosti bilo veoma blisko povezano. Te su slabosti: loša distribucija dohotka, loša korporativna struktura, loša bankovna struktura, dvojbeno stanje vanjsko-trgovinske bilance, loše stanje ekonomske inteligencije. »Upravo u svjetlu gore spomenutih slabosti gospodarstva moramo promatrati ulogu sloma burze u velikoj tragediji tridesetih godina« (Galbraith, John, 2010:163). Više o navedenim slabostima u američkoj ekonomiji toga doba, vidjeti u: Galbraith, John, 2010:157–163.

9

»Ako financijski sustav ima manu, to je onda činjenica da odražava i uvećava osobine nas, ljudskih bića« (Ferguson, 2009:20). Američko je društvo još »početkom 80-ih godina uvelo kreditne kartice za tekuću potrošnju te specifične hipotekarne zajmove za kupnju stambenog prostora« (Attali, 2009:43). Tako se stvarala potražnja zaduživanjem srednje klase, bez povećanja dohodaka i održavao rast u SAD-u.

Radovi s područja biheviorističkih financija pokazuju da novac pojačava sklonost pretjeranim odlukama u ponašanju potrošača. Kahneman D. i Tversky A. (2000) objasnili su nove pomake u spoznajnoj psihologiji, posebice one koji se odnose na Perspektiv teoriju, prema kojoj se ljudi, u sličnim okolnostima, radije odlučuju za percipiranu dobit, nego za percipirani gubitak.

»Godine 2004. FBI je javno upozorio na 'epidemiju hipotekarnih prijevara'. No vlada nije učinila ništa, štoviše, učinila je nešto još gore od toga: dopustila je da se stvori kombinacija niskih kamatnih stopa, deregulacije i jasnih signala da se zakoni neće provoditi. Time se u osnovi raspirio požar. Prema Alanu Greenspanu (bivši šef Federalnih rezervi, nap. ur.), nastanak tzv. tržišnih balona ne može se spriječiti, pa je zadaća vlade, naprosto, počistiti teren kad završi ciklus. Greenspanova praksa svodila se na to da se stvara balon za balonom, sve dok se ne pojavi jedan tako velik da usput uništi i cijeli sustav.« (Galbraith, James, 2010:9)

George Akerlof¹⁰ i Robert Shiller, istražujući ulogu ljudske psihologije na tržištima, spoznaju da konvencionalna ekonomska teorija preferira ulogu razuma u ekonomskom odlučivanju, a podcjenjuje ulogu iracionalnog, emocionalnih i psiholoških činitelja.

»Keynes je cijenio da većina ekonomske aktivnosti potječe iz racionalnih ekonomskih motiva – ali i da mnoge gospodarske djelatnosti reguliraju *životinjski duhovi*. Ljudi imaju neekonomske motive pa nisu uvijek racionalni u potrazi za njihovim ekonomskim interesima. Keynesovo shvaćanje ovih *životinjskih duhova* glavni je uzrok što se gospodarstvo mijenja tako kako se mijenja. Oni su i glavni uzrok nenamjerne nezaposlenosti.« (Akerlof i Shiller, 2009:ix)¹¹

»Godine 2007. i 2008.«, primjećuje Dan Ariely, »vrijednost je kuća diljem Amerike padala, jednakom brzinom kojom je George W. Bush odobravao kredite« (Ariely, 2009:208). I George Cooper smatra da je američka monetarna politika imala važnu ulogu u pripremanju sadašnje globalne krize:

»Strategije politike naših središnjih banaka uvelike su određene vladajućom ekonomskom dnevnom mudrošću, a u posljednje vrijeme ta mudrost općenito nije uspjela identificirati nužnost da se upravlja agregatnom kreditnom emisijom.« (Cooper, 2009:151)

Cooper podsjeća da je stvaranje kredita temelj stvaranja bogatstva, a ono je i uzrok financijske nestabilnosti, pa ne smijemo dopustiti da nas zasluge prvoga zaslijepu pred rizicima drugoga. Upravo to se i dogodilo, jer kreditomanija je nesumnjivo rizik, posebice kad se stari krediti otplaćuju novim kreditima, čija spirala vodi u ekonomski i sveopći društveni nered.

Usmjeravanje na kredit dvojako se odnosi prema našem imovnom stanju. Oblik čekovnoga prometa nas, s jedne strane, višekratnim postupkom između nas i novca, odvaja od novca, a s druge strane, olakšava nam transakciju ne samo zbog tehničke pogodnosti, nego i psihološki, jer nam gotov novac transparentnije predočava svoju vrijednost i tako nas vezuje za sebe. Od više relevantnih značenja kreditnoga karaktera prometa, Georg Simmel u knjizi *The Philosophy of Money* (Simmel, 1990) izdvaja razliku u načinu plaćanja robe:

»'Običan čovjek je onaj', kaže neki engleski trgovac, 'tko robu kupuje gotovinskim plaćanjem, gospodin je onaj kome dajem kredit i koji mi svakih šest mjeseci plaća čekom.'« (u: Simmel, 1990:479)

Simmel ističe da nije gospodin onaj koji, kao takav, dobiva kredit, nego je gospodin baš onaj koji traži kredit. Zašto je tomu tako? Kreditni karakter prometa se doima otmjenijim i podrazumijeva povjerenje u dužnika, a ono svakako sadrži i opasnost. Otmjeni pojedinac traži da se u komuniciranju s njim ta opasnost prihvati, s pretpostavkom da je on apsolutno uvjeren u sebe i da postojeće povjerenje ne priznaje kao opasnost, te da ne treba jamčiti za rizik. Naime, bit otmjenosti je u tome »da plemenite prirode ne plaćaju onim što čine, nego, naprotiv, samo time što jesu« (Simmel, 1990:480). »Ovdje je mit prisilne utopije o socijalističkom i komunističkom blagostanju« (Czesław Miłosz), zamijenjen orijentacijom na permisivno izobilje kao prepoznatljivo obilježje potrošačkoga društva i potrošačkog ponašanja.¹² S druge strane, suprotno tome, gotovinsko plaćanje po dijelovima za navedenoga trgovca ima nečega malograđanskog i sadrži stanovitu tjeskobu nespokojstva.

Utječe li socijalizacija djece kao potrošača na potrošačke obrasce svijeta odraslih?

U svijetu komercijalizma, odgojiti znači – odgojiti da se kupuje roba. Pritom se, najčešće, manipulira kupcima i potrošačima. Stari autoritativni oblik manipulacije koji (je) koristi(o) metodu otvorenoga pritiska, danas je, pretežito, zamijenila psihološko-propagandna manipulacija kao metoda prikrivenoga pritiska. Njezin je cilj da se i odrasli i djeca pripreme da kupuju ono što im se nameće. D. Riesman i suradnici primjećuju:

»Danas nema oštre granice koja razdvaja potrošačke obrasce svijeta odraslih ljudi od svijeta djece, osim samih predmeta potrošnje.« (Riesman et al., 1953:118)

Djeca čine veliko tekuće i perspektivno tržište svih roba i usluga.

»Djeca u Sjedinjenim Američkim Državama, u dobi od pet do dvanaest godina, troše 4,2 milijarde dolara godišnje njihova vlastitoga novca na njihove vlastite želje.« (McNeal, 1987:179)

Brojne su studije o djeci kao potrošačima i o potrošačkome ponašanju djece. Više o tome vidjeti i u knjizi, opsežno korištenih izvora takve vrste literature, autora Jamesa McNeala, *Children as Consumers (Djeca kao potrošači, 1987)*. Usmjerenost djeteta na potrošnju danas počinje veoma rano i traje dugo. Od djeteta kao potrošača očekuje se da bude usmjereno na posao i u okolnostima kad nema jasnu predodžbu o samom poslu. Ide se i u drugu krajnost, da se jedno od budućih zanimanja sve djece sastoji u tome da budu vješti potrošači.

McNeal u navedenoj knjizi, koristeći brojna znanstvena istraživanja, razmatra ponašanje djece kao potrošača iz srednjih društvenih slojeva, s primarnim fokusom na djeci kao redovnom tržištu za robe i usluge. U knjizi se, osim ostalih, razmatra pet osnovnih grupa relevantnih za ponašanje djece kao potrošača: roditelji, trgovci, potrošački savjetodavci, kreatori javnoga mnijenja, i najznačajnija grupa – djeca. Bilo kao potrošači za tekuće ili buduće tržište, djeca stječu sve vrste tržišnih stimulacija i iskušenja i uče biti potrošači u procesu socijalizacije, kao što uče mnoge druge uloge u životu (McNeal, 1987). Djeca uče biti potrošači putem promatranja i sudjelovanja (slučajno učenje) i putem namjernih uputa posrednika socijalizacije (namjerno učenje). U nekim saveznim američkim državama, kao što je Florida, zakon zahtijeva potrošačku socijalizaciju, a u izvjesnoj mjeri potrošačka edukacija djece provodi se u svim osnovnim školama. Slučajno učenje je glavni dio procesa potrošačke

10

Dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2001.

11

»Keynesov termin životinjski duhovi (moć emocija, posebna vrsta povjerenja, *naivni optimizam*, op. a.), glavna je misao za drukčiji pogled na gospodarstvo – pogled koji objašnjava temeljne nestabilnosti kapitalizma« (Akerlof i Shiller, 2009:iX). »... u modernoj ekonomskoj znanosti termin životinjski duhovi... odnosi se na nemiru i nedosljednu okolnost u gospodarstvu, a upućuje na naš osoben odnos prema dvosmislenosti ili nesigurnosti. Ponekad smo paralizirani, drugi puta smo motivirani i snažni, nadilazeći naše strahove i neodlučnosti« (Akerlof i Shiller, 2009:3–4).

12

O teorijama ponašanja potrošača vidjeti i u: Sternthal i Craig (1982:39–55), treće poglavlje navedenoga izvora »Theories of Consumer Behavior« u kojem se razmatraju dva pristupa o ponašanju potrošača. Prvi su jednostavni modeli iz pojedinih disciplina, kao što je ekonomija ili psihologija (mikroekonomski model, psihoanalitički model i opazajno rizični model). U drugom se razmatraju tri višestruko promjenljiva modela. Model Engel–Kollat–Blackwell predstavlja pokušaje opisivanja krajnjeg ponašanja potrošača. Model Webster–Wind opisuje industrijsko ponašanje kupca. Model Howard–Ostlund pokušava obuhvatiti kritičke aspekte i krajnjeg ponašanja potrošača i industrijskog ponašanja kupca u jedan model.

socijalizacije djece koju McNeal razmatra sa stajališta uloge različitih posrednika – roditelja, vršnjaka, nastavnika, trgovačkoga posla i njegovih značajnih elemenata, kao što su proizvodi, trgovine, reklama. Oni značajno utječu na razvoj modela potrošačkoga ponašanja djece (McNeal, 1987:11–25). U uvjetima masovne proizvodnje i potrošnje, agresivne reklame, fetišizacije i mitologizacije potrošnih dobara i usluga, potrošačkoga kulta sadašnjosti, lažne samoafirmacije i superiornosti, djeca se i u odrasloj dobi orijentiraju na ugled posjedovanja i izdvajanja – na prestiž i nezdravo rivalstvo.

U razmatranju vanjskih uzroka recentne globalne krize osvrnut ćemo se i na radove nekoliko vodećih ekonomista, ponajviše onih na portalu VoxEU-u objavljenih u zborniku *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća* (2008).

Pođimo od konstatacije iz netom spomenute knjige da su aktualnu globalnu financijsku krizu izazvali povećani gubici pretočeni u krizu na američkom hipotekarnom tržištu, što se raširilo izvan granica SAD-a i izvan hipotekarnog tržišta u krizu međunarodnog bankovnog sustava (Snower, 2008:140).¹³ Navedeni su uzroci krize međunarodnog bankovnog sustava, za zemlje u koje se kriza proširila – vanjski uzroci.¹⁴

Willem Buiter¹⁵ smatra da je sjevernoatlantsku financijsku krizu uzrokovao niz mikroekonomskih i makroekonomskih grešaka. U mikroekonomske sistemske greške, Buiter svrstava

»... hirovito gomilanje obveznica, temeljne greške u poslovnim modelima procjenjivačkih agencija, procikličko ponašanje u većini financijskih sustava, ... privatno racionalna, ali društveno neefikasna disintermedijacija i konkretna međunarodna deregulacija.«¹⁶ (Buiter, 2008:163)

Makroekonomske greške koje su pridonijele krizi, prema Buiteru, bile su

»... pretjerano kreiranje globalne likvidnosti ključnih središnjih banaka, drugo, naziranje početka štednje na globalnoj razini, do čega je došlo uslijed ulaska velikog broja država s razvijenom štednjom u globalnu ekonomiju (ponajviše Kina), te uslijed globalne preraspodjele bogatstva i dohotka u korist izvozetelja dobara koji su također, barem kratkoročno, imali visoku sklonost štednji.« (Buiter, 2008:164)

Kakva je uloga središnjih banaka u proizvodnji krize? Bez pretjerivanja, smatra Cooper, guverneri ključnih središnjih banaka

»... imaju veću kontrolu nad našim svakodnevnim životom od naših gotovo najviših izabranih političara. Unatoč toj moći, središnji bankari ostaju daleko izvan demokratskog sustava ograničenja i protuteža. Guverneri centralnih banaka nigdje se u svijetu ne bira na općim izborima, a onog momenta kad su postavljani na svoje položaje, oni se izuzetno trude što se više udaljiti od utjecaja politike.« (Cooper, 2009:30)

Tito Boeri¹⁷ i Luigi Guiso¹⁸ smatraju da *subprime* kriza, koja je vrhunac doživjela u kolovozu 2007., vuče svoje korijene iz Greenspanove politike malih kamatnih stopa.¹⁹ Prema njima, tri su činitelja pridonijela aktualnoj krizi

»... koja je počela očekivanim pogreškama u *subprimu* u SAD-u: niska financijska pismenost američkih domaćinstava, financijska inovacija koja je rezultirala masovnom sekuritizacijom ne-likvidnih sredstava; politika niskih kamatnih stopa koje se pridržavala Greenspanova Federalna banka 2001.–2004. godine.«²⁰ (Boeri i Guiso, 2008:53–54)

Boeri i Guiso misle da se bez Greenspanove politike sadašnja kriza ne bi nikad ni dogodila. (Više o navedenim činiteljima vidjeti u: Boeri i Guiso, 2008:53–56.)

Luigi Spaventa²¹ u radu »Subprime kriza i transfer kreditnoga rizika: nešto nije u redu«, zaključuje da se sekuritizacijom kreditni rizik prenio s bankarskih bilanci na tržište. *Subprime* je, prema ovom autoru, postao problem

»... kada su se neki rizici vratili natrag u banku. Upravitelji moraju naći način da poboljšaju bankarsku transparentnost kada je u pitanju sposobnost banke da se izlaže rizicima i trebaju naći način da se obračunaju s bankama koje imaju neuravnotežene bilance.« (Spaventa, 2008:65)

Zašto se tako radilo? Sva objašnjenja navedenih uzroka su poglavito ekonomske naravi, što je posljedica i ekonomskog redukcionizma. Svoj današnji primat u svijetu znanja ekonomija je postigla, prije svega, zahvaljujući dominaciji neoliberalizma. Uz pomoć financijskih i ostalih izvora moći koji su pod nadzorom najbogatijih zemalja i najmoćnijih korporacija – »neoliberalizam globalizira model tržišta oslobođena svih povijesnih ograničenja« (Katunarić, 2004:150).²² Na to ukazuje i poziv na hitno i bezuvjetno spašavanje banaka, o kojem Slavoj Žižek kaže:

13

Dennis J. Snower, Sveučilište u Kielu, Institut za svjetsku ekonomiju i Centar za istraživanje ekonomske politike (CEPR), Kiel.

14

Vanjski i unutrašnji uzroci globalne krize djeluju sinergijski. Krize u pojedinim regijama i zemljama svijeta koje su se zbivale prije aktualne globalne krize ponajviše su izazvali unutrašnji uzroci. Primjerice, »azijsku financijsku krizu izazvao je manjak odgovarajućih propisa u financijskom sektoru, a mafijaški kapitalizam u Rusiji razvio se zbog neuspješne provedbe temeljnih zakona. Privatizacija bez odgovarajuće institucionalne infrastrukture u tranzicijskim je zemljama uzrokovala rasprodaju imovine umjesto da je stvorila bogatstvo« (Stiglitz, 2004:245).

15

W. Buiters je profesor na LSE i bivši član Odbora za monetarnu politiku za određivanje stopa Središnje engleske banke.

16

Disintermedijacija – »financiranje između emitenata vrijednosnih papira i investitora bez posredovanja bankovnog kredita, ali uz raznovrsne zajmovne odnose dužnika i vjerovnika (obveznice, certifikati, hipoteke i sl.)« (Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2004:354).

17

T. Boeri, Sveučilište u Bocconi, Fondazione Rodolfo Debenedetti, CEPR i izdavač časopisa *LaVoce*.

18

L. Guiso, European University Institute, Ente Luigi Einaudi i CEPR.

19

Alan Greenspan, tadašnji predsjedatelj Federalnih rezervi, u govoru za Neovisne američke bankare 7. ožujka 2001. ukazao je na »nesretnu tendenciju« među bankarima da agresivno pozajmljuju na vrhuncu razdoblja brzog rasta. Većina loših zajmova odobrena je u tom razdoblju. Većina velikih bankovnih kriza u posljednjih 25 godina dogodila se nakon razdoblja izrazito brzog kreditnog rasta, ali to nije pravilo bez izuzetka (Dell’Ariccia

et al., 2008:17). »Da navedemo riječi Williama McChesneyja Martina, koji je najduže služio kao predsjednik američkih Federalnih pričuva: ‘Posao Federalnih pričuva je da makne bačvu s pivom u trenutku kada se zabava počinje zahuktavati’« (u: Cooper, 2009:127–128). Najsiromašnijim i najzaduženijim američkim kućanstvima »nudili su se novi stambeni krediti (takozvani *subprime* krediti, koji označavaju upravo zajmove ‘ispod prve kategorije’)... Od zime 2006. mnogi više nisu bili u mogućnosti otplaćivati rate takvih kredita« (Attali, 2009:10–11).

20

Sekuritizacija – »praksa prepakiranja vrijednosnica u nove vrijednosnice. Koriste ju financijske ustanove kao način prebacivanja svoje imovine izvan bilanci kako bi mogle više pozajmljivati. Hipoteke su obično sekuritizirane... U SAD-u, Fannie Mae i Freddie Mac aktivno promiču sekuritizaciju hipoteka« (*Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, 2008:236). »Pritisnuta slabom potražnjom, a ne želeći se upuštati u politiku dohodaka koja se kosi s američkom političkom tradicijom, vlada SAD-a je 2002. počela poticati stambeno kreditne-kompanije Freddie Mac i Fannie Mae, kao i druge aktere na području nekretnina, da manje solventnim strankama odobre rizičnije proizvode, odnosno tzv. *subprime* kredite, uz povoljniju kamatnu stopu« (Attali, 2009:38).

21

L. Spaventa, Sveučilište u Rimu, CEPR, bivši predsjedatelj CONSOB-a.

22

»Neoliberalizam je doktrina koja ekonomski redukcionizam pretvara u praksu korporacijske politike, politike međunarodnih institucija, kao što su MMF i Svjetska banka, te politike sve većeg broja država« (Fourcade-Gourinchas, Babb, 2002, u: Katunarić, 2004:150). Jacques Bidet primjećuje: »Neoliberalizam se ne može definirati kao ‘postmoderna’, ni kao ‘late capitalism’, ni kao ‘Carstvo’. Valja ga razumjeti kao liberalizam u doba *ultimoderne*, u kojem imperijalizam ovjekovječuje svoju moć manipulirajući svjetskom državnošću u nastajanju« (Bidet, 2008:15).

»... nezamislivo veliki iznosi morali su se smjesta naći. Spašavanje ugroženih vrsta, spašavanje planeta od globalnog zatopljenja, spašavanje oboljelih od AIDS-a i onih koji umiru jer nemaju sredstva za skupa liječenja, spašavanja djece koja umiru od gladi... sve to može još malo pričekati.« (Žižek, 2010:114)

Opsežna i jasna analiza o dubinskim uzrocima aktualne krize nalazi se u *Interim Report of the Financial Stability Forum*, koji je predstavio guverner talijanske središnje banke Maria Draghia na sastanku skupine zemalja G7 (G8) u Tokyu. Izvještaj skreće pozornost na tri konkretna problema

»... (osim loše i prijevarne prakse na američkom tržištu kreditnim ili zajmovnim aranžmanima za zajmoprimce loše kreditne prošlosti):

- nedostaci u tvrtkama koje se bave upravljanjem rizicima, posebice premalo znanja o izlaganju likvidnosti i tržišnim rizicima,
- loše prakse na granici nemara, uključujući pretjerano vjerovanje krivim osobama iz kreditnih *rating* agencija,
- nesavršeno javno razotkrivanje veza između povremenih uknjižbi na bilanci.« (Tabellini, 2008:61)²³

G. Tabellini naglašava da su ovo samo približni uzroci globalne krize, a Izvještaj postavlja pitanje: Zašto su financijske ustanove napravile ove velike greške? Sažeti odgovor je dvostruk. Prvo, zbog loše prosudbe, neznanja,²⁴ špekulacije, pohlepe za brzom i velikom zaradom;²⁵ a drugo, što bankarski nadzor nije spriječio nastajanje ovih problema.

Je li tomu pridonijela i nejednakost-moći?

Princip jednakosti-moći

Jednakost je pretpostavka za angažiranje svih, što je posebice važno za recepciju principa jednakosti-moći.²⁶ Jacques Bidet u kritici tržišnoga liberalizma²⁷ polazi i od opće koncepcije društvenih vrednota Johna Rawlsa²⁸ (Bidet, 2008:207–241).

»Sve društvene vrednote – slobode i mogućnosti, prihodi i bogatstva, društvene osnove samopoštovanja – bit će raspodijeljene na jednak način«, smatra Rawls, »osim ako je nejednaka raspodjela svakome 'u korist' (...) ili točnije, 'u korist onoga koji ima najmanje'.« (u: Bidet, 2008:234)

Opća koncepcija društvenih vrednota J. Rawlsa, prema Bidetu, odgovara takvoj perspektivi

»... u mjeri u kojoj se može formulirati u 'općem principu', pri čemu predlažem da se on nazove *principom jednakosti-moći*: 'sve vrednote trebaju biti raspodijeljene na jednak način, osim ako bi drukčija raspodjela bila u korist onoga koji ima najmanje'.« (Bidet, 2008:234–235)

Bidet je, u tekstu koji slijedi, još kritičniji i objektivniji u razmatranju odnosa moći i jednakosti:

»Perspektiva moći zadobiva prevagu nad perspektivom jednakosti, budući da htjeti jednako društvo nije ni razumno ni umno. Društvo je naime kooperacija, što implicira različite i nejednake funkcije (nejednake društvene položaje, iz kojih nastaju i nejednaki izvori političke, ekonomske i ine moći, op. a.).« (Bidet, 2008:235)

Podsjećamo, moć je tvorbena, a ne pasivna pojava. Moć i znanje međusobno se uvjetuju, prožimaju i nadopunjuju. Pomoću znanja moć prožima i oblikuje čitavo društvo. Michel Foucault to naziva mikrofizikom moći. U mnoštvu odnosa snaga dolazi do sjedinjenja tehnika znanja sa strategijama i taktikama moći. Zato netom citiranim tekstovima Rawlsa i Bideta dodajemo opasku da učinak moći nastaje tek s upotrebom izvora moći. Foucault o tome kaže:

»Moć nije nešto što se stječe, otima ili dijeli, nešto što se čuva ili pušta da pobjegne; moć se provodi polazeći od bezbroj točaka, i u igri nejednakih i pokretljivih odnosa... Valja pretpostaviti da brojni odnosi snaga što se oblikuju i djeluju u aparatima proizvodnje, obiteljima, malim skupinama, institucijama, služe kao podloga zamašnim učincima rascjepa koji zahvaćaju cijelo društveno tijelo.« (Foucault, 1994:66)

Raspravljajući o upotrebi i tipovima orijentacije prema moći, Dennis H. Wrong zaključuje da »su kolektivni ciljevi obilježja grupa/skupina, prije nego pojedinaca« (Wrong, 1988:237).

Jednakosti i slobode ne smiju biti u demokratskom društvu samo formalno zajamčene. Svaki pojedinac ima pravo na njihovo primjereno ostvarenje. Postojeće nejednakosti u društvu trebaju biti na dobrobit onima koji su gospodarski najugroženiji. Danas postoji »društveni ugovor« koji povezuje građane međusobno, te građane i vladu. Održavanje toga društvenoga ugovora veoma je važno i teško u vrijeme društvenih potresa, kada se aktualizira i tzv. ekonomija kapanja.²⁹

»Dio društvenog ugovora odnosi se na 'pravednost', prema kojoj siromašni trebaju sudjelovati u dobrobiti društva u vrijeme rasta, a bogati trebaju sudjelovati u patnji u krizno doba. Politika washingtonskog konsenzusa pridaje vrlo malo pozornosti pitanju distribucije ili 'pravednosti'.

23

G. Tabellini, Sveučilište u Bacconi i CEPR. Navedeni dubinski uzroci i problemi krize slični su i nekim unutrašnjim uzrocima krize u zemljama zahvaćenima globalnom krizom, uključujući i Republiku Hrvatsku. Globalna se kriza proširila i na regiju Arapskoga zaljeva, iako se vjerovalo da se to neće dogoditi. Primjerice, »smatra se da je jedan od najvećih promašaja koji je prouzrokovao prezaduženost kompanija u Dubaiju ulaganje u megaluksuzne projekte, tzv. *dream projects*, bez prethodnog vođenja računa o njihovoj rentabilnosti« (»Islamsko bankarstvo u doba...«, 2010:30).

24

»Neznanje postaje jednako važan pogon politike kao što su to čvrsti dokazi« (Furedi, 2009:127).

25

T. B. Veblen u tom smislu upotrebljava termin 'svjesno rasipništvo' – izdaci koji ne služe dobru čovječanstva, ne odgovaraju standardima razumne ekonomike, a deformiraju estetske i moralne norme (u: Bosanac, et al., 1977:636). Koliko je rat u Iraku i Afganistanu, kao oblik svjesnog rasipništva i okrutne ratne destrukcije, pridonio globalnoj krizi iz 2008. godine?

26

»*Princip jednakosti-moći* – 'spinozistička' reinterpretacija rolosovskog principa razlike. Definiran je kao 'praktički princip općosti'. U prethodnim tekstovima naizmjenice sam ga imenovao kao 'princip slobodne razlike', zatim 'princip jednakosti-razlike'« (Bidet, 2008:333).

27

»Liberalizmom nazivam politički, ekonomski i društveni nauk koji se definira u prostoru

metastrukture (tj. u zanemarivanju strukturog poretka), a određuje se prioritetoj koji dodjeljuje polu interindividualne ugovornosti. Liberalizam se povijesno razvio, prema 'metastrukturnom dvo-ličju' [bi-facialite], u dvjema različitim verzijama, jednoj utilitarističkoj, pod okriljem razuma; drugoj kontraktualističkoj, pod okriljem uma. Ta druga verzija, koja predmetom političke filozofije čini upravo upisivanje razuma u um, nadaje se kao kritika prve. 'Umni liberalizam protiv tek razumskog liberalizma.' 'Kontraktualizam protiv utilitarizma' bit će dakle ovdje naša nit vodilja« (Bidet, 2008:207). Bidet razumijeva metastrukturu kao »javno obznanjeni oblik modernog društva, fikciju u kojoj se nadaju službene relacije ugovornosti i racionalne kooperacije, a koje sankcionira moderna država« (Bidet, 2008:18).

28

John Rawls je najznačajniji teoretičar pravednosti i političkoga liberalizma u XX. st. U razvoju teorije pravednosti Rawls nastavlja tradiciju normativne političke filozofije i socijalne etike. Pravednost, shvaćena kao pravičnost (*fairness*), temelji se na načelu slobode i jednakosti svih građana, te na načelu razlike koje podrazumijeva socijalne i ekonomske nejednakosti među građanima (Halder, 2002:301).

29

»Prim. prev: 'trickle-down economics', teza je da se blagostanje nužno širi ('kaplje') od vrha prema dnu, odnosno što su bogati bogatiji, to će i siromašnjima u konačnici biti bolje« (Stiglitz, 2004:98).

Mnogi njezini zagovornici rekli bi kako je najbolje pomoći siromašnima tako da se stvori gospodarski rast. Oni vjeruju u *ekonomiju kapanja*. Tvrde da dobit od toga rasta *kad-tad kapne* i do siromašnih. Ekonomija kapanja oduvijek je bila samo vjerovanje.« (Stiglitz, 2004:98)³⁰

Stiglitz priznaje da je nemoguće trajno smanjiti siromaštvo bez snažnoga gospodarskoga rasta, ali ne prihvaća tezu da od rasta nužno svi imaju koristi.

»Nije istina da 'plima podiže sve čamce'. Katkad, plima koja dođe brzo, a osobito ako uz nju dođe i oluja, izbací slabije čamce na obalu i razbije ih u komadiće.« (Stiglitz, 2004:99)

Stiglitz neučinkovitost ekonomije kapanja potkrepljuje sljedećim primjerima. Siromaštvo je u Engleskoj u 19. stoljeću bilo u porastu, iako je zemlja u cjelini ostvarivala izvrsne rezultate. Dok je američko gospodarstvo osamdesetih godina 20. stoljeća raslo, siromašnima se stvarni prihod smanjio.

»Kad sam otišao iz Bijele kuće i prešao u Svjetsku banku, sa sobom sam donio tu sumnjičavost prema ekonomiji kapanja: ako se blagostanje nije proširilo od vrha prema dnu u SAD-u, zašto bi se to dogodilo u zemljama u razvoju?« (Stiglitz, 2004:99)

Stiglitz potsjeća da se, unatoč neučinkovitosti ekonomije kapanja, u intelektualnim krugovima ta teorija visoko cijeni. Cijeni se, unatoč stalnom povećanju jaza između bogatih i siromašnih.

Načelo jednakosti-moći je načelo »manje« razlike, jer ne prihvaća nikakvu veću razliku od one koja bi uzdizala moć najnemoćnijega. Ili, načelo jednakosti-moći je načelo jednakosti i razlike – dopušta samo onu razliku koja je slobodno, jednako prihvatljiva – orijentirano je na »moći« svih, pod uvjetom veće moći najnemoćnijih. Jedinstvo načela iskazuje i čuva odnos između jednakosti i nejednakosti, koja je sadržana u pojmu moći.

S obzirom da nema jednakosti i pravednosti među nejednako moćnima, teško je povjerovati kako bogate zemlje velikodušno dijele svoje bogatstvo sa siromašnim zemljama, kako ravnodušno pristaju na smanjenje životnoga standarda u budućnosti. Načelo jednakosti-moći ne može funkcionirati i u odnosima isključivosti između bogatih i siromašnih, nadređenih i podređenih, banaka i klijenata, antagonistički suprotstavljenih identiteta – etničkih, nacionalnih, vjerskih, rasnih, ideoloških.

Ali postojeći nepravedan svjetski, nacionalni i ini poredak, mora se mijenjati danas da bi sutra bio pravedniji. Kako ostvarivati taj cilj? Podsjećamo, čovjek je i biće nade, ne kao psihičke pojave, ne kao pojave koju građanima obećavaju i prodaju politički i ini trgovci nadom građana, nego kao bitne strukture ljudskog bića (Ernst Bloch). Biti, zapravo, znači biti po budućnosti i za budućnost. Načelo jednakosti-moći, kao humanistička vrijednost – kao vrijednosna koncepcija, s tendencijom da postane vrijednosna orijentacija i vrijednosna recepcija, ima i utopijsko obilježje.

»Utopija odgovara biti bitka, bivanju, bivanju prema budućnosti, događanju iz budućnosti, Bitak je za Blocha otvorenost u vremenu, bivanje, razvitak. Bitak biva.« (Kalin, 1991:223)

Humanizam je nastao i razvija se u utopiji. E. Bloch »konkretnu utopiju« čovjeka shvaća kao trajni poticaj za povijesno djelovanje, povezan s *Principom nada* (Halder, 2002:392), ne transcendencijom »prema gore«, nego transcendencijom »prema naprijed« (Halder, 2002:230).³¹ Nada je i način spoznavanja te mijenjanja svijeta, »dakle *docta spes*, kao prevladavanje sadašnjosti da bi se došlo u budućnost« (Bošnjak, 1996:34).

Put »prema naprijed« opterećen je brojnim problemima suvremenih društava među kojima je i strah od nepoznatog koji ne samo da proizvodi nesigurnost i rizik, nego uvijek upućuje na djelovanje koje može imati najgore posljedice.

Sumnja u sposobnost i dužnost društava, s početka ovoga teksta, da se odlučno i učinkovito suoče s budućim problemima, uključujući i suočavanje s nepoznatim opasnostima, proizlazi ponajviše iz prospektivne neodgovornosti, iz straha prema budućnosti koja nam predstoji, iz straha od nužnih promjena koje bi se morale ostvariti; i ne na posljednjem mjestu, ta sumnja proizlazi iz straha od – traženja, spoznaje, govorenja i uvažavanja Istine. Frank Furedi u tom smislu primjećuje:

»Filozofija koja objektivira ideju da nedostatak dokaza nije dokaz nedostatka, prenosi poruku da je djelovanje utemeljeno na nedostatku dokaza vjerodostojno djelovanje na temelju dokaza.« (Furedi, 2009:127)

Netom iskazana misao razotkriva i pokušaje prikrivanja objektivne istine, kao i manipuliranje istinama o unutrašnjim i vanjskim uzrocima sadašnje globalne krize – razotkriva izbjegavanje njezina kritički osmišljenoga i odlučnog prevladavanja. Čovjek se ne smije miriti s vlastitim konformizmom i pasivnim promatranjem svijeta oko sebe. Od njega najviše ovisi hoće li postati subjekt-akter koji propitkuje, kritizira, istražuje i samoga sebe – svoje mogućnosti, i osmišljava načine njihova ostvarenja. »Ja sam istražio samoga sebe«, kaže Heraklit.

Zato nas i Jacques Attali požuruje:

»Vrijeme je da shvatimo da porezni obveznici plaćaju premije bankara koji su ih u ovu situaciju i doveli. Vrijeme je da uvidimo i da ta kriza, (aktualna globalna kriza, op. a.), može biti šansa za svijet, posljednji znak upozorenja na sve opasnosti anarhične i rastrosne globalizacije.« (Attali, 2009:13)

Globalizacija je jedan od najvećih izazova ne samo sveopćoj suradnji i komunikaciji, nego i sukobljavanju.

»Glavni pokretač globalizacije«, primjećuje James Leigh,³² »je ekonomska djelatnost, pod političkom agendom demokracije i neograničene moći tržišta, na području realizacije privatnoga poduzetništva.« (Leigh, 2003:173)

Je li za sve probleme zemalja koje je zahvatila globalna kriza isključivo kriva globalizacija? Objektivni kritičari globalizacije reći će – nije. Jedan od njih je i J. E. Stiglitz koji kaže:

»Od današnje globalizacije mnogi siromašni ljudi u svijetu nemaju koristi. Od nje nema koristi ni priroda. Od nje nema koristi ni stabilnost svjetskoga gospodarstva... Neki smatraju da... treba odustati od globalizacije. No to nije ni izvedivo ni poželjno... Globalizacija je omogućila bolje zdravstvo i aktivno svjetsko građansko društvo koje se bori za veći stupanj demokracije i više socijalne pravde. Problem nije u globalizaciji, nego u načinu na koji se njome upravlja. Dio problema leži i u međunarodnim gospodarskim institucijama, MMF-u, Svjetskoj banci i WTO-u, koje određuju pravila igre.« (Stiglitz, 2004: 239)

Cijeli problem anarhične i rasipne globalizacije poglavito proistječe iz vrijednosne koncepcije i recepcije tržišta, države i demokracije. Zato ćemo i prevladavanje aktualne globalne krize razmatrati s aspekta funkcije i odnosa tih društvenih pojava.

30

»'Principi pravednosti' tvore, naime, norme dobro uređenog društva, a ono pak tvori referentni kriterij i sâm cilj pravednog djelovanja...« (Bidet, 2008:232–233).

31

Utopijsko mišljenje predmet je kritike, osim ostalih, i H. Jonasa u obliku etički odgovornoga smisla za stvarnost.

32

Head Languages Department, Intercollege, Cyprus.

Prevladavanje globalne krize

»Tridesetih godina kapitalizam je spasio Keynes osmisivši politiku koja je stvorila nova radna mjesta i spasila one koji su trpjeli posljedice sloma globalnoga gospodarstva.«

Joseph E. Stiglitz, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva* (2004:274)

Tržište (rada, dobara, kapitala) i demokracija, prema Jacquesu Attaliju, dva su činitelja koja načelno omogućuju da se osobna sloboda organizira u kontekstu rijetkih resursa koji određuju ljudsku sudbinu.

»Tržište omogućuje da se rijetki resursi slobodno dodjeljuju za proizvodnju i stjecanje privatnih dobara. Demokracija omogućuje da se ti resursi slobodno dodjeljuju za proizvodnju i distribuciju javnih dobara... Demokraciji je trebalo tržište, jer bez gospodarske slobode nema ni političke. A tržištu – koje nije ni nepogrešivo, ni pravedno, pa čak ni učinkovito – treba demokracija, ili barem država koja će zaštititi vlasnička prava, intelektualnu i poduzetničku slobodu i koja će osigurati maksimalnu iskoristivost proizvodnih sredstava.« (Attali, 2009:126–127)

Attali smatra da aktualnu krizu nećemo prevladati ukoliko gospodarske i financijske informacije ne budu ravnopravno raspodijeljene i istodobno svima dostupne; ako financijska tržišta, koja su *ipso facto* – svjetska tržišta, ne budu uravnotežena globalnom vladavinom prava i tako prestanu biti financijska kockarnica; ako bankarsko zanimanje ne postane »ponovno skromno i dosadno (kakvo je trebalo i ostati)«; ako ne bude uspostavljen globalni i stvarni nadzor rizika i likvidnosti; ako se ne revidira sustav osobnih primanja, »ne razdvoje li se tržišne i bankarske aktivnosti«, ako se ne uvede obveza da svoj dio rizika preuzima i onaj koji ga nameće drugima; »ne okrenemo li se velikim, ekološki održivim radovima na svjetskoj razini, kao što se već čini u nekim državama« (Attali, 2009:13–14).

Manfred Max-Neef³³ zastupa tezu o holističkom ekološkom i bioetičkom pristupu ekonomije rješavanju problema suvremenoga svijeta.

»Ekonomisti studiraju i analiziraju siromaštvo iz svojih lijepih ureda. Imaju sve statistike i rade modele, znaju sve što se može znati o siromaštvu, ali ga ne razumiju... Principi ekonomije kakva bi trebala biti temelje se na pet postulata i jednoj fundamentalnoj vrijednosti. Prvo, ekonomija treba služiti ljudima, a ne ljudi ekonomiji. Drugo, razvoj se tiče ljudi, a ne predmeta. Treće, rast nije istoznačan razvoju, a razvoj ne podrazumijeva nužno rast. Četvrto, nikakva ekonomija nije moguća bez ekosustava. Peto, ekonomija je podsustav većega konačnog sustava, biosfere, te time beskonačan rast nije moguć. Temeljna vrijednost koja bi podržala novu ekonomiju trebala bi biti – nikakav ekonomski interes nikada ne može biti iznad važnosti života – ne samo ljudskih bića, nego čudo života u svim svojim manifestacijama.« (Goodman, 2010)

Max-Neef kritizira ekonomiste – da su, zajedno s političarima, opsjednuti fetišom gospodarskoga rasta,³⁴ a ne razvoja koji oslobađa kreativne mogućnosti ljudi; misli da ekonomisti ne znaju ništa o ekosustavu, termodinamici, bioraznolikosti. »Ekonomisti«, kaže on, »ne znaju da mi u potpunosti ovisimo o prirodi. Za njih je priroda podsustav ekonomije, što je sasvim ludo« (Goodman, 2010). Uvjereni smo da ima ekološki i bioetički osviještenih ekonomista, pa se Max-Neefova kritika ne bi trebala u svemu odnositi i na njih.

Na tragu gore navedenoga Attalijevog diskursa o prevladavanju krize je i David Held:

»Da bi demokracija prevladala, ključne grupe i udruženja u sferi ekonomije treba da se povežu sa političkim institucijama da bi postale organski deo demokratskog procesa – a to znači da u svoj *modus operandi* uključe pravila, principe i praksu koji su suglasni sa demokracijom.« (Held, 1997:291–292)

To je dobra ideja, ali ona se može pretvoriti i u svoju suprotnost ukoliko se te grupe i udruženja povežu s političkim institucijama radi pragmatičnih interesa. J. Bidet primjećuje sličan rizik kod A. C. Tocquevillea, jer je potonji oštrovčan kad utvrđuje srodnost tržišta s demokracijom, a kratkovidan »kad mu izmiče da demokracija može demokratski htjeti nešto posve suprotno tržišnoj relaciji« (Bidet, 2008:33). Iz odnosa međupovezanosti i su-podrazumijevanja društvenih i državnih subjekata, oni se nalaze, ili moraju naći, u uzajamnoj samokritici, prigodom koje mogu nastati i greške ljudi koji ne uvažavaju načela kriznoga komuniciranja. Te greške čovjeka treba shvatiti kao njegovu nesavršenost – njegovu iracionalnost koja se može prevladati. Ljudi su predvidljivo iracionalni, što znači da možemo popraviti svoj način odlučivanja i promijeniti način života nabolje (Ariely, 2009:21).

John Maynard Keynes smatra da izgradnja optimalno učinkovita socijalnoga sustava mora početi za ispravnim ciljevima na ispravan način – od mišljenja, a ne od političke agitacije ili preuranjenih eksperimenata:

»Treba naporom duha osvijetliti naše misli i osjećaje... Na području politike reformatori neće moći imati uspjeha, dok ne budu mogli postaviti cilj koji je u skladu s razumom kao i s njihovim osjećajima.« (Keynes, 1994:82)

A što je s ulogom države u realizaciji takvih ciljeva? Manuel Castells kaže da je uloga države u informacijskom dobu znatno umanjena.

»Ona se širi u obliku lokalnih i regionalnih vlada koje pune svijet svojim projektima, izgrađuju izborna tijela i pregovaraju s nacionalnim vladama, multinacionalnim kompanijama i međunarodnim agencijama. Era globalizacije ekonomije također je doba lokalizacija politike. Ono što lokalnim i regionalnim vladama nedostaje, u smislu moći i resursa, one nadoknađuju fleksibilnošću i umrežavanjem.« (Castells, 2003:380–381)

Što u ulozi i značaju države u doba globalizacije misli Stiglitz:

»Država može odigrati ključnu ulogu ne samo u ublažavanju tržišnih propusta, nego i u osiguranju *socijalne pravde*... U najuspješnijim zemljama, u Sjedinjenim Američkim Državama i istočnoj Aziji, države su imale tu ulogu i ispunjavale su je prilično uspješno. Države su organizirale kvalitetno obrazovanje za sve svoje građane i sagradile su velik dio infrastrukture, uključujući i institucionalnu infrastrukturu, kao što je pravni sustav. Takav je sustav potreban kako bi tržišta mogla učinkovito funkcionirati. Regulirale su i finansijski sektor i osigurale da tržišta kapitala funkcioniraju što više u skladu s onime kako bi trebala funkcionirati, a organizirale su i socijalne beneficije za siromašne. Uz to, promicale su tehnologiju... općenito je prihvaćeno da (država, op. a.) ima svoje mjesto u nastojanjima da svako društvo i svako gospodarstvo funkcionira učinkovito i – humano.« (Stiglitz, 2004:243)

Nužno je stvoriti red i na razini nadzora banaka. Tabellini sugerira da treba razmisliti o zamjeni nadzora banaka na državnoj razini nadzorom banaka na razini Europske unije, jer je nadzorni podbačaj bio uzrokovan međusobnim natjecanjem nacionalnih autoriteta, a nadzor zahtijeva ujedinjeni EU autoritet (Tabellini, 2008:61–64).

Da je bilo pravodobnog i strogog nadzora, ne samo banaka, u svim članicama EU, vjerojatno se ne bi pojavila aktualna kriza takvih razmjera i dubine, kakva

33

»Manfred Max-Neef, čileanski ekonomist, međunarodno priznanje je zaslužio pisanjem o razvojnim alternativama. Dobitnik je Right Livelihood Award, nagrade koja se naziva i alternativnim Nobelom, još 1983. godine« (Goodman, 2010).

34

Max-Neef je »autor poznate *hipoteze praga* koja kaže da u svakom društvu postoji razdoblje u kojem gospodarski rast, konvencionalno shvaćen ili ne, dovodi do poboljšanja kvalitete života. Ali samo do određene granice, praga iza kojeg, ako se rast nastavi, kvaliteta života počinje opadati. To je situacija u kojoj se sada nalazimo« (Goodman, 2010).

je primjerice u Grčkoj i ostalim europskim zemljama. Na tragu Tabellinijevog prijedloga o nadzoru banaka je i Guillermo de la Debesa.³⁵ On smatra da je neujednačenost nadzora na financijskom tržištu osigurala prednost onima koji su odlučili riskirati, iako se negativne posljedice osjećaju u čitavoj Europi. De la Debesa zaključuje:

»Da bi se izbjegle buduće krize, svi uključeni u hipotekarne kredite morat će biti regulirani, banke će morati zadržati svoje pologe, ocjenjivačke agencije će morati biti transparentnije i neovisnije, dok će Europa morati popraviti situaciju koja je dovela do koordinacijskog neuspjeha među nacionalnim supervizorima.« (De la Debesa, 2008:189)

I George Cooper je eksplicitan kad je riječ o prevladavanju globalne krize, ponajviše njezine financijske dimenzije. Opisujući procese koji stvaraju cikluse i uzroke pogrešaka politike koja je kasnije poticala njihovo zaoštavanje, on kaže:

»Političari i glasači moraju priznati da nije ni moguće ni poželjno koristiti se fiskalnom i monetarnom politikom da se usporedno djeluje protiv svakog ekonomskog pada. Središnje se banke moraju vratiti svojoj bitnoj svrsi upravljanja procesom stvaranja kredita i naučiti se pružati otpor pritisku političkog i privatnog sektora za beskraju, kreditom tjeranu, ekonomsku ekspanziju.« (Cooper George, 2009:9)³⁶

Sadašnja globalna kriza, sa svim njezinim nacionalnim specifičnostima, nije kraj modernizacije i neizbježni povratak u prošlost. Ona je »nužnost da se modernizira sama modernizacija, ... da se racionalizira sama racionalizacija«, citira Rade Kalanj Andrea Gorza (Kalanj, 1994:105). Bidet će reći:

»... modernu se može razumjeti, na Weberov način, kao pojavljivanje racionalnosti. Još preciznije, na način suvremenih institucionalističkih ekonomista, može se pokazati opstojeći rascjep između dvaju principa ekonomske racionalnosti, tržišta i organizacije, između kojih se može racionalno odlučiti na osnovi 'troškova transakcije'.« (Bidet, 2008:32)

Konkretnije, teorija troškova transakcije može prevladati rascjep između tržišta i organizacije tako što će u konkretnom slučaju odrediti da je jedan od dva navedena činitelja rascjepa racionalniji. Ili,

»Kognitivno-pragmatska (razumska) dimenzija omogućuje poimanje komplementarnosti i racionalno uređivanje organizacija i tržišta... (omogućuje, op. a.) činjenicu da legitimnost jednoga pretpostavlja legitimnost drugoga i njegovo uvažavanje, premda je riječ o oprečnim pretenzijama.« (Bidet, 2008:32–33)

Bidetovo privođenje kraju njegova velikoga intelektualnog projekta suočavanja s općom teorijom moderne, u drugoj polovici devedesetih godina prošloga stoljeća, podudara se sa završetkom djela *Novac i suverenitet*³⁷ skupine francuskih stručnjaka iz više društvenih znanosti, pod vodstvom dva vrsna francuska monetarna teoretičara – Michela Agliette i Andréa Orléana (Aglietta et al., 2004). Riječ je o četverogodišnjem projektu multidisciplinarnoga istraživanja monetarnih fenomena koje se nastavlja, prije svega, na tekovine suvremene filozofije i psihologije novca od Simmela (1990) do Furnhama i Argylea (1998).³⁸ Analiza novca navedene skupine francuskih znanstvenika pokazuje da je novac jedna od iznimno važnih političko-ekonomskih struktura za razumijevanje i razvoj tržišnoga društva.

Bogomir Kovač³⁹ povezuje ulogu novca i financija s temeljnim strukturiranjem društvenih odnosa. On smatra da je Bidetova teorije moderne, zajedno s onom Habermasovom, posljednji veliki pokušaj teorijskoga objašnjenja društvenog totaliteta, ali i prigovara Bidetu da se njegova teorijska rekonstrukcija društva pomoću ishodišnih »metastruktura«, temelji na nefinancijskim i nefinancijskim oblicima društvenoga posredovanja. Kovač podsjeća:

»Kapitalizam se posljednjih dvadeset godina temeljio na interakciji nereguliranih tržišta i skrivene političke moći. Kejnzijski liberalizam zahtijevao je veoma moćan državni intervencionizam radi uspostavljanja socijalne države i anticiklične politike poticanja rasta, a neoliberalizam, koji je slovio kao njegov ideologijski i politički kontrapunkt, beskompromisno se odlučio za interventne mjere države (centralna banka, proračunske intervencije i klasično podržavanje) da bi sam kapitalistički sistem mogao funkcionirati i preživjeti.« (Kovač, 2009:61)

Kovač misli da je, do sada, ekonomska teorija političko-ekonomsku ulogu novca podcjenjivala i previđala, što se najradikalnije prepoznaje upravo u razdobljima velikih financijskih i ekonomskih kriza. Aktualna je globalna kriza razotkrila ne samo subverzivnu ulogu novca kao monopolne i političke robe u razmjeni, nego i njegov financijski oblik duga koji nastaje iz posebne društvene uloge zaduživanja. O tome M. Aglietta i suradnici kažu:

»Naša je hipoteza da novac proizlazi iz duga u njegovu odnosu prema suverenitetu, dakle iz vrijednosne hijerarhizacije.« (Aglietta et al., 2004:37)⁴⁰

Sposobnost novca kao sredstva plaćanja dugova određena je njegovom prirodom kao društvene institucije. Novac je institucija, poput ostalih institucija – politike, prava, kulture, jezika, povjerenja. Novac, kao društvena institucija, integralni je dio osnove modernih društava. Ekonomska suverenost novca, njegova je politička legitimnost kao duga. Isti autori kažu:

»... novac se nalazi na spoju ekonomske i političke logike.« (Aglietta et al., 2004:40)

»Euro je tu da nas podsjeti, ako bude potrebe, da novac i suverenitet proizlaze iz iste logike.« (Aglietta et al., 2004:37)

Najveća krizna protuslovlja sadašnjega tržišnoga društva temelje se na ekonomskoj i društvenoj globalizaciji financija. S obzirom na činjenicu da je suvremeni kapitalizam stvarni financijski kapitalizam, koji širi i produbljuje tržišnu ekonomiju, spaja tržište i državu, ekonomiju i politiku, prevladavanja kriznih protuslovlja nema bez političko-ekonomske i kulturne rekonstrukcije monetarnoga režima i financijske ekonomije kao središnje točke razvoja tržišnoga društva. To je posebice važno i u uvjetima aktualnih monetarnih promjena u Europi, čija ekonomska i monetarna unija jest i bit će djelo dugog i teškog procesa ekonomske integracije.⁴¹

35

G. de la Debesa, Banco Santander, Goldman Sachs i CEPR.

36

George Cooper smatra »da se novi financijski sustav ne ponaša prema zakonima Hipoteze učinkovitog tržišta, kako ju je postavila konvencionalna mudrost vladajuće ekonomske teorije« (Cooper, 2009:10). Hipoteza učinkovitog tržišta objašnjava financijski sustav kao samostalno regulirajuću pojavu koja proizvodi stabilnu optimalnu ravnotežu. Suprotno tome, Cooper dokazuje da je naš financijski sustav nestabilan, te da je obično sklon stvaranju preklapajućeg razornog ciklusa poleta i pada, što u konačnici destabilizira gospodarstvo (Cooper, 2009:10–13).

37

Naslov izvornika: Michel Aglietta et André Orléan, *La monnaie souveraine*, Odile Jacob, Paris 1998.

38

Furnham, A., Argyle, M., *The Psychology of Money*, Routledge, London 1998.

39

Bogomir Kovač, redoviti profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani (Kovač, 2009:39).

40

Više o odnosu duga i novca, o privatnom, društvenom i životnom dugu, te preplitanju privatnih dugova i društvenoga duga, vidjeti u: Aglietta et al., 2004:37–40.

41

Hoće li euro biti činitelj jačeg zajedništva u Europi, te kakav će oblik poprimiti monetarni suverenitet, vidjeti u: Aglietta et al., 2004: 46–48.

Moderno društvo može učinkovito funkcionirati i razvijati se samo kao kooperativni subjekt-akter koji proizvodi pravila i dosljedno ih primjenjuje, a ne kao prirodni poredak kojim isključivo upravljaju zakoni tržišta ili zakoni racionalnog upravljanja. »No ako pogledamo rukovoditelje diljem svijeta – one koji vode države, poduzeća, crkve, obrazovne ustanove ili što već«, podsjeća Ken Blanchard, »vidimo da ih je većina odabrala služenje vlastitim interesima, ne interesima (i ljudskim potrebama, op. a.) drugih« (Blanchard, 2010:XViii). U tom smislu Blanchard, kao vizionar, daje i poželjnu sliku budućnosti:

- »– svatko je educiran za rukovođenje na višoj razini;
- svaku organizaciju vode ljudi koji rukovode na višoj razini;
- ljudi postaju motivirani za rukovođenje na višoj razini promatrajući ljude koji rukovode na višoj razini.

Naše su operativne vrijednosti sljedeće:

- **etika** – raditi dobre stvari;
- **odnosi** – razvijati uzajamno povjerenje i poštovanje;
- **uspjeh** – upravljati profitabilnom i dobro vođenom organizacijom;
- **učenje** – stalan rast, istraživanje i razvoj.

Ove su vrijednosti poredane prema važnosti. Drugim riječima, nećemo napraviti ništa neetično ili nešto što bi naštetilo odnosima koje imamo s našim klijentima, našim ljudima, našim dobavljačima i našim lokalnim zajednicama, a kako bismo uvećali profitabilnost naše kompanije. Shvaćamo da zarada nije viši cilj našeg poslovanja.

Možete reći da ovo zvuči preoptimistično. Možda je stvarno tako, ali ovo su standardi koje smo sebi postavili. Želimo omogućiti vama i ljudima u vašoj organizaciji da uz pomoć ove knjige dosegnete ove standarde. Pomagati pojedincima i organizacijama da rukovode na višoj razini naša je strast, bila riječ o vašoj organizaciji ili našoj vlastitoj.« (Blanchard, 2010:XXi–XXii)⁴²

Iako je nezahvalno spekulirati koliko će trajati sadašnja globalna kriza, ako je suditi prema iskustvu one koja je nastala 1929. godine,⁴³ velika većina žitelja Svijeta još će nekoliko godina živjeti u socijalnoj nesigurnosti – nezaposlenosti, siromaštvu, reduciranju osnovnih ljudskih potreba. Temeljno je pitanje budućnosti, pitanje vrijednosne koncepcije i recepcije prospektivne odgovornosti prema ekonomskom rastu i razvoju, prirodnom i socijalnom okolišu; prema – održivom razvoju.

Zaključna misao

Osnovni vanjski uzroci aktualne globalne krize, prema mišljenju kompetentnih i uglednih autora, jesu: politika niskih kamatnih stopa Američke federalne banke, kriza američkoga hipotekarnog tržišta, neodgovornost američke vlade, pogrešna poslovna politika središnjih banaka, kriza međunarodnoga bankovnog sustava, neravnoteža između tržišta i vladavine prava, mikroekonomske i makroekonomske pogreške, masovna sekuritizacija nelikvidnih sredstava. Njih su pratili: nedostatno znanje o izlaganju likvidnosti i tržišnim rizicima, odsustvo učinkovita bankarskoga nadzora, špekulacije, pohlepa najbogatijih za brzom i velikom zaradom.

Tržišni fundamentalizam i državni intervencionizam – dva su osnovna prijepora o ulozi tržišta, države i demokracije. Tržišni je fundamentalizam postao današnjom ekonomskom paradigmatom. Njegovi zagovornici misle da je neučinkovitost tržišta relativno mala, a neučinkovitost države relativno visoka (Stiglitz, 2004:244). Država je za njih dio problema, a ne dio rješenja. Hipoteza učinkovitog tržišta objašnjava financijski sustav kao samostalno regulirajuću pojavu koja proizvodi stabilnu i optimalnu ravnotežu – tržište je

jedini put koji vodi u ekonomski raj. Zagovornici partnerskog odnosa tržišta i države tvrde da su financijska tržišta izgubila učinkovitost i postala nestabilna i krizna. Prevladavanje samorazarajućeg suprotstavljanja između tržišnoga fundamentalizma i državnoga intervencionizma je u uzajamnom uvažavanju i snaženju partnerstva tržišta i države – u njihovoj kooperativnosti i komplementarnosti, iako tržište ima ključnu važnost za gospodarstvo (J. E. Stiglitz). Ključna će se borba i u 21. stoljeću voditi između dva osnovna sustava vrijednosti – sustava dominacije superiorne moći i sustava otpora toj moći. Osnovni oblici, sredstva i metode djelovanja prvoga sustava su: perfidni cinizam, tajno vladanje, pragmatizam, pohlepni politeizam, špekulacija, obmana; a drugoga sustava: razvoj i vladavina – kozmopolitske demokracije kao izvora moći (Beck, 2004:298–302), kozmopolitskoga demokratskog prava (Held, 1997), socijalne pravde, globalne pravde, globalne bioetike, holističke ekološke kulture, otvorenoga intersubjektivnog komuniciranja, prospektivne odgovornosti, principa jednakosti-moći, istinskoga morala i nadzora, te (ruko)vođenja na višoj razini.

Subjekti-akteri prevladavanja aktualne globalne krize, korupcije i pohlepe uopće, ne mogu biti njihovi tvorci – »sužnji jučerašnjeg dana«, za razliku od »slobodnih ljudi sutrašnjeg dana« (Gibran, 1994:28–30) koji žive istinsku – demokraciju, prospektivnu odgovornost, socijalnu pravdu, održivi razvoj, holističku ekološku etiku i kulturu. Oni mogu učinkovito prevladavati umreženi svijet nacionalne i »globalne kriminalne ekonomije, temeljnog obilježja 21. stoljeća« (Castells, 2003:378), čija je okosnica kriminalni savez politokracije, plutokracije⁴⁴ i korupciokracije.

42

(Ruko)voditi na višoj razini znači – ostvarivati vrijedne rezultate, uz poštovanje, brigu i pravedno tretiranje svih sudionika rada, proizvodnje i djelovanja, s osnovnom svrhom njihove vlastite dobrobiti. Zato je nužno (samo)razvijati i emocionalnu inteligenciju. Poslovanje u poduzeću zahtijeva i emocionalno pametno vođenje – »treba graditi ozračje povjerenja, otvorenosti i skupnoga rada koje utječe na sposobnost ljudi da vladaju emocijama na neposredan i iskren način« (Goleman, 1998:356). »Kako kažu Matt Hayes i Jeff Stevens u knjizi *The Heart of Business*, kada profit, kao legitiman cilj, postane jedini i osnovni razlog za pokretanje i održavanje nekog biznisa, tada svi zainteresirani (dioničari, menadžeri, zaposlenici, klijenti, dobavljači i lokalna zajednica) brzo postaju samoživi, usmjereni na vlastite prioritete i vlastito bogaćenje. Zaposlenici često gube lojalnost i entuzijizam jer je jedina svrha njihova rada zaraditi što je moguće više, uz minimum truda« (Blanchard, 2010:XiX).

43

»Nakon Velikog sloma došla je Velika kriza«, primjećuje John K. Galbraith, »koja je, uz promjenljivu ozbiljnost, trajala deset godina... Proizvodnja se sve do 1937. godine nije oporavila do razine na kojoj je bila 1929. godine, a i onda je brzo ponovno pala« (Galbraith, John, 2010:150).

44

Unatoč gubicima banaka s Wall Streeta, kao što su Citibank ili Bank of America, do prosinca 2008., tijekom globalne krize »koja još uvijek traje, imovina četiriju najvećih američkih banaka prerasla je bruto domaći proizvod većine zemalja svijeta. Vlasnici tih banaka doista su postali 'bogovi novca', toliko bogati i toliko moćni da se cijele vlade klanjaju pred njihovim zahtjevima, obožavajući oltar zvan Wall Street. Bank of America, najveća banka današnjice, posjeduje imovinu u vrijednosti od zapanjujućih 2.500 milijarda dolara...« (Engdahl, 2010:566).

Literatura

- Aglietta, Michel et al. (2004): *Novac i suverenitet*, Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Akerlof, George A.; Shiller, Robert J. (2009): *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for the Global Capitalism*, Princeton, Princeton UP.
- Ariely, Dan (2009): *Predvidljivo iracionalni: nevidljive sile koje upravljaju našim odlukama*, Zagreb, V.B.Z.
- Attali, Jacques (2009): *Kriza, a poslije?*, Zagreb, Meandar media.
- Beck, Ulrich (2004): *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, Zagreb, Školska knjiga.
- Bidet, Jacques (2008): *Opća teorija moderne: teorija prava, ekonomije i politike*, Zagreb, Disput.
- Blanchard, Ken et al. (2010): *Rukovođenje na višoj razini: Blanchard o rukovođenju i stvaranju visoko učinkovitih organizacija*, Zagreb, Mate.
- Boeri, Tito; Guiso, Luigi (2008): »Subprime kriza: Greenspanovo nasljedstvo«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- Bosanac, Milan et al. (1977): *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Zagreb, Informator.
- Bošnjak, Branko (1996): *Filozofija istine*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
- Buiter, Willem (2008): »Pouke iz sjevernoatlantske financijske krize«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- Buiter, Willem; Sibert, Anne (2008): »Propuštena prilika Federalne banke«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- Castells, Manuel (2003): *Kraj tisućljeća*, svezak III., Zagreb, Golden marketing.
- Cooper, George (2009): *Uzroci financijskih kriza: propusti središnjih banaka, kreditni mjehuri i zablude,...*, Zagreb, Masmedia.
- Dell'Araccia, Giovanni et al. (2008): »Odnos između posljednjeg naglog rasta i trenutanih dugova u subprime hipotekama«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- De la Debesa, Guillermo (2008): »Kako izbjeći daljnje krize povjerenja na tržištima kredita i likvidnosti«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- Engdahl, William F. (2010): *Bogovi novca: Wall Street i propast američkog stoljeća*, Zagreb, Detecta.
- Ferguson, Niall (2009): *Uspion novca: financijska povijest svijeta*, Zagreb, Naklada Ljevak.
- Foucault, Michel (1994): *Znanje i moć*, Zagreb, Globus.
- Furedi, Frank (2009): *Poziv na teror: rastuće carstvo nepoznatog*, Zagreb, Naklada Ljevak.
- Galbraith, John Kenneth (2010): *Veliki slom 1929.: kako nastaju velike svjetske krize*, Zagreb, VBZ.
- Galbraith, James Kenneth (2010): »Predgovor«, u: Galbraith, John K. (2010): *Veliki slom 1929.: kako nastaju velike svjetske krize*, Zagreb, VBZ.
- Gibran, Kahlil (1994): *Glas učitelja*, Zagreb, Zagrebačka naklada.
- Goleman, Daniel (1998): *Working with Emotional Intelligence*, New York, Bantam Books.
- Goodman, Amy (2010): »Ekonomija bosih nogu«, intervju s Manfredom Max-Neeфом, prijevod, *H-Alter*, 14. prosinac 2010., dostupno na: [http://www.h-alter.org/vijesti/svijet/ekonomija-bosih-nogu/print:true, pristup: 29. ožujka 2011.](http://www.h-alter.org/vijesti/svijet/ekonomija-bosih-nogu/print:true, pristup: 29. ožujka 2011)

- Halder, Alois (2002): *Filozofijski rječnik*, Zagreb, Naklada Jurčić.
- Held, Dejvid (1997): *Demokratija i globalni poredak: od moderne države ka kosmopolit-skoj vladavini*, Beograd, »Filip Višnjić«.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 2 (2004), Zagreb, Novi Liber.
- »Islamsko bankarstvo u doba globalne krize« (2010), Sarajevo, *Preporod*, br. 3/917, 1. februara.
- Kahneman, Daniel; Tversky, Amos (2000): *Choices, Values and Frames*, Cambridge, Cambridge UP.
- Kalanj, Rade (1994): *Modernost i napredak*, Zagreb, Antibarbarus.
- Kalin, Boris (1991): *Povijest filozofije*, XVII. prerađeno izdanje, Zagreb, Školska knjiga.
- Katunarić, Vjeran (2004): »Vrijediti i koštati: sociokulturne pretpostavke tranzicije u novi-jim radovima hrvatskih ekonomista«, *Društvena istraživanja*, Vol. 13, 69–70 (1–2/2004), str. 147–168.
- Keynes, John Maynard (1994): *Izabrana djela*, Zagreb, Privredni Vjesnik.
- Kotler, Philip; Caslione, John A. (2009): *Kaotika: upravljanje i marketing u turbulentnim vremenima*, Zagreb, Mate.
- Kovač, Bogomir (2009): »Uloga novca u metastrukturnoj promjeni tržišnog društva i globalna financijska kriza«, Zagreb, *Politička misao*, Vol. 46, 3 (2009), str. 39–68.
- Leigh, James (2003): »Babylon in a Mirror: Intercultural or Supracultural Communication in a Globalized World?«, Zagreb, *Informatologia* 36 (2/2003), str. 173–178.
- McNeal, James U. (1987): *Children as Consumers: Insight and Implications*, Massachusetts/Toronto, Lexington Books/D.C. Heath and Co./Lexington.
- Riesman, David et al. (1953): *The Lonely Crowd*, New York, Doubleday and Company.
- Sim, Stuart (2006): *Svijet fundamentalizma*, Zagreb, Planetopija.
- Simmel, Georg (1990): *The Philosophy of Money*, second enlarged edition, London, Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Snower, Dennis J. (2008): »Četiri velike opasnosti s kojima se susreću međunarodna financijska tržišta«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- Spaventa, Luigi ((2008): »Subprime kriza i transfer kreditnoga rizika: nešto nije u redu«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- Sternthal, Brian; Craig, Samuel C. (1982): *Consumer Behavior: An Information Processing Perspective*, New Jersey, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Stiglitz, Joseph E. (2004): *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Zagreb, Algoritam.
- Tabellini, Guido (2008): »Zašto je nadzor banaka podbacio?«, u: *Prva globalna financijska kriza 21. stoljeća*, Zagreb, Novum.
- Wrong, Dennis H. (1988): *Power, Its Forms, Bases, and Uses*, Oxford, Basil Blackwell.
- Žižek, Slavoj (2010): *Druga smrt neoliberalizma*, prvo izdanje, Zapešić, Fraktura.

Fahrudin Novalić

Democracy and Global Crisis

External Causes of Global Crisis

Abstract

The author elaborates on the external causes and overcoming of the global crisis in 2008. The main external causes of the crisis, as claimed by competent and reputable authors, are: the policy of low interests rate of U.S. Federal Bank, crisis of the American hypothecary market, irresponsibility of the American government, wrongly directed business politics of central banks, the crisis of the international banking system, the imbalance between the market and the rule of law, microeconomic and macroeconomic mistakes, mass securitization of non-liquid assets. These causes permeate: insufficient knowledge of exposure on liquidation and market risks, bad judgements, speculations, lack of efficient banking control. Market fundamentalism and state interventionism are the two of main disagreements on the role of market, government and democracy. A solution of such a disagreement between them is in cooperation and complementarity.

Without the reception of democracy, principle equality-power, rule of law, true responsibility, social justice, global justice, preventive and controlling measures, and the new model of guidance on a higher level, we cannot hope for overcoming the present global crisis, or greed and corruption in general.

Key words

democracy, global crisis, moral, control, prospective responsibility, external causes of global crisis